

MÁTHÉ ÁRON

1917–2017: SZÁZ ÉV MÉRLEGE*

Az iskolai történelematlaszokban még a rendszerváltozást követően is egy ideig a régi módi szerint voltak feltüntetve a történelem korszakai. Volt először az ókor, utána a középkor, majd az újkor, végül, 1917-től, a Legújabb Kor vette kezdetét. A marxista történelemszemléletben meghatározó célközpontú – teleologikus – elképzelés szerint a történelem lényegében véget ér, mihelyt beköszönt maga a kommunizmus, vagyis az elérni vágyott állapot. Ennek az előjátéka, a bevezető szakasza a Legújabb Kor, amely Marx és Engels, majd Lenin elméleti munkásságának gyakorlatba átültetésével kezdődött meg. Ahogyan Anasztaz Mikojan, a rászovjet politikus fogalmazott 1956. februárjában az SZKP XX. kongresszusán: „a lenini elvszerűség, és a lenini egység alapján a kommunista párt kollektív vezetése”, illetve „a lenini vezetési módszerek teljes jótékony hatása [...] a záloga annak, hogy a párt még biztosabban, még sikeresebben haladjon a kommunizmus felépítésének útján”.¹ Vagyis az 1917-től megnyíló szakasz lett volna a tökéletes emberi társadalom felépítésének időszaka. Tisztázni kell ezzel az időszakkal kapcsolatban egy problémát, amely magának a jelenségnek az elnevezését illeti. Előre szeretném bocsátani: ezzel a kommunizmus fő örökségét próbálom megragadni.

Mai napig is sokszor előkerülő, berögzült hiedelem, hogy úgymond „Magyarországon nem kommunizmus volt, hanem szocializmus”. És valóban, a fentiek látszólag ezt igazolják. Magyarországon például csak az MSZMP VIII. kongresszusán, éppen a vidéki Magyarország ellen viselt súlyos, de sikeres kampány – vagyis a tévesztés – után állapították meg: befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása.² Tehát ha onnantól kezdve volt szocializmus, akkor mi volt előtte? Pusztán „népi demokrácia”? Tovább bonyolíthatnánk a kérdést a „bolsevik” kifejezés használatával, hiszen 1917 mégiscsak a bolsevik hatalomátvétel éve, és az Oroszországi Szociáldemokrata Párt bolsevik szárnya volt az, amely végül is idáig eljutott. A Párt új nevének rövidítésében: SZK(b)P a kis b betű bizony ezt a hagyományt örököltette meg egy darabig, eképpen: a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja. Némileg abszurd módon Adolf Hitler is ezen az úton járt, hiszen konzekvensen a „bolsevizmus” kiirtásáról beszélt. Az elnevezések kavalkádja szinte állandósulni látszott: szó volt a „kommunistákról”, akiket egy „szocialista forradalom” juttat hatalomra, és megvalósítják a „proletárdiktatúrát”, a „munkás–paraszt szövetségben”. Ellenfeleikre itthon jogi kategóriát is szabtak: a „népellenes bűncselekmények” elkövetőiről van szó, mely típust a nevezetes 1945. évi VII. törvény szabályozott, a háborús bűncselekményekkel együtt. Felmerült még a „demokrácia” – az ÁVO már létrejöttétől kezd-

* A jelen írás rövidebb, hivatkozások nélküli változata először a Figyelő magazinban jelent meg: 2017. november 2., 16–17.

¹ SZEGŐ István Miklós: *Három beszéd, ami megváltoztatta a világot*, hvg.hu 2011. február 25., http://hvg.hu/tudomany/20110225_memento_1956_hruscsov_beszed.

² Idézi HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912–1989*, II., Szabad Tér – Kossuth, Budapest, 2003, 177. (Lásd a teljes dokumentumot: A Központi Bizottság beszámolója a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának, 1962. november 20. = KÁDÁR János *Művei*, II., Kossuth, Budapest, 490–544, az idézet: 504.)

ve ezt védte –, illetve a „népköztársaság”, sőt egy Solohov-novellában még a „köztársaság” kifejezés is büvszó: egy faluban ennek bevezetésével tudnak ellenállni a fahérgárdistáknak. Kádár János 1982-ben a Politikai Bizottság előtti felszólalásában mintha maga is bizonytalan lett volna: „Most nem tudom, hogy hívjam a hatalmat, most már népi hatalom, vagy munkás-hatalom, vagy proletárdiktatúra, vagy mit mondjak rá.”³ A mai társadalomtudományokban pedig gyakran szerepel az „államszocializmus” megnevezés, miközben európai uniós dokumentumban a „sztálinizmus” kifejezést olvashatjuk. Miről volt és miről van szó tehát?

A gordiuszi csomót a józan ész, vagyis a kommunisták legnagyobb ellenségének segítségével hívásával vághatjuk át. Mindazt, ami az 1917 és 1991 közötti időszakban történt, kommunisták tervelték ki és hajtották végre; éppen ezért kár is lenne másról, mint „kommunizmusról” beszélnünk. Minden törekvés, amely más szavakat csempészne be ennek a nagyon is helyénvaló megnevezésnek a lecserélésére, nem más, mint egyfajta tehermentesítési törekvés. Hogyan is írta 1989-ben Vásárhelyi Miklós? „Azt mondanám tehát, hogy nem adtam fel a reményt, hogy felépíthető olyan szocialista társadalom, amely minden téren különbözik a sztálini időkből létrejött szocializmustól, de különbözik a legfejlettebb nyugati demokratikus rendszerektől is.”⁴ Érdeemes egy pillanatra elgondolkodni ennél a megjegyzésnél. Vásárhelyi Miklós az olasz fasizmussal rokonszenvező diákból lett kommunista párttag, majd a propaganda egyik vezetője, legfontosabb hangadója. Később, 1956-ban a Nagy Imre-kormányok sajtófőnökeként került a szabadságharc leverését követően a Nagy Imre-perbe, ahol az utolsó szó jogán ismét hitet tett a szocializmus ügye mellett. Az ötéves börtönbüntetés letöltése után a Kádár-korszak meghatározó értelmiségije lett, s az ügynevezett „demokratikus ellenzék” egyik mentora. A '80-as évektől a hazai Soros Alapítványban Soros György személyes képviselője, végül pedig a rendszerváltozás idejétől kezdve a Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja, országgyűlési képviselője. 1994-től haláláig pedig a Soros Alapítvány elnöke. Aligha kétséges, hogy lényegében ez az életút foglalja össze azt a kereső-kutató hozzáállást, amit a magyar félmúltban leginkább a „reform” néven emlegetnek. Másfelől is meg lehet azonban közelíteni: ez tulajdonképpen egy kampány, amit az ideológia, a kultúra és a nyelv területén viselnek – a társadalom ellen.

A Vlagyimir Bukovszkij szovjetellenes orosz gondolkodó és egykori ellenálló által írt sorok mintha éppen erre adnának frappáns választ: „Tulajdonképpen már kétszáz esztendeje, hogy az önproklamáló, a hatalomra vágyó elit, a kényszerítés módszerével cselekvő utópisták háborút viselnek a személyiség és annak jogai, méltósága és szuverenitása ellen. A kommunizmus egyszerűen az ő törekvéseik legkövetkezetesebb képviselője, kudarca magát az utópia koncepcióját hiteltelenné teszi.”⁵

A Bukovszkij által említett háború egyik legfontosabb terepe a nyelv lett, és talán a kommunizmus egyik legfontosabb örökségét éppen ez alkotja. Egy olyan gondolati struktúra, amely a „tudományosság” álarca alatt próbálja meg leírni és kisajátítani a tapasztalati valóságot, de azzal a céllal, hogy azt átalakítsa. Hogy szó szerint *meghaladja*. Mindez valójában táma-

³ Idézi HUSZÁR: *I. m.*, 287. (Lásd a teljes dokumentumot: Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1982. március 30-i üléséről, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, M–KS 288. f., 5/850. ő.e.)

⁴ VÁSÁRHELYI Miklós: *Ellenzékben*, szerk. Tóbiás Áron, Szabad Tér, Budapest, 1989, 93.

⁵ Vlagyimir BUKOVSZKIJ: *A moszkvai per*, XX. Század Intézet, Budapest, 2009, 661.

dás a józan ész és az ember természetes állapota ellen, és támadás az élet magasabb értelmébe vetett hit, egyszóval a transzcendens ellen is. Támadás volt az is, ahogyan a kommunisták birtokba vették a nyelvet, először a sajtó, majd a kultúra összes intézményeinek leuralásával és ellenfeleik – elsősorban az egyházak – kiiktatásával. Ekkor egy „olyan agresszív beszédmódot honosítottak meg, amely az általuk folytatott ideológiai háború hatékony fegyverévé válhatott. A pontos jelentések semmibe vétele, a minimális eltérések hihetetlen méretű különbséggé fokozása, olyan verbális agressziót eredményezett, amely először a nyelv segítségével semmisítette meg az ellenséggé nyilvánított személyt” – vagy éppen egész társadalmi csoportot. Az előbbi sorok Schmidt Mária bevezető előadásából származnak, a *Klasszikus kommunizmus* című konferenciáról.⁶ És valóban: ennek az időszaknak, vagyis az 1917 és 1991 közötti hét és fél évtizednek talán ez a legjobb megnevezése. A korszak legfontosabb jellemzője pedig a szadizmusig fajuló erőszakon túl a *mellébeszélés*; ezt nevezhetjük nyugodtan *hazugságnak* is. Hiszen, folytatta Schmidt Mária, a kommunista rendszer létrejöttétől kezdve „bőség helyett a javak hiányát idézte elő, egyenlőség helyett dupla fejadagot osztott a pártkádereknek és egy új uralkodó osztályt hozott létre. Testvériség helyett a gyanakvás és az általános besúgás rendszerét valósította meg, szabadság helyett pedig a legaprólékosabb, a legabszurdabb, a legmegalázóbb kényszerek pókhálójával szötte át a társadalmat.” És valóban, milyen sötét ironia rejlik abban, hogy Marx a vallást nevezte a „népek mákonyának” – miközben a marxizmuson alapuló diktatúrák nyomasztó hétköznapi elől az alkohol kábulatába menekült nemcsak az értelmiség, de a proletariátus jelentős részével is.

A kommunizmus fennállásának egész időszaka alatt megreformálhatatlan volt, talán éppen a valósággal állandóan szembemenő hazugságok miatt. Nem arról volt szó, hogy valamilyen nemes eszméket rosszul valósítottak meg, vagy hogy mondjuk Sztálin eltorzította volna a lenini örökséget. Nem. A kommunizmus alapjául szolgáló elmélet így nézett ki a gyakorlatban. Marx és Lenin elméleti munkáikban a kritikára fektették a hangsúlyt, vagyis ezek a művek a *destrukció*, a pusztítás elméletei voltak. Nem is véletlen, hogy állandó erőszakra volt szükség uralmuk fenntartásukhoz, mivel programjuk mindössze a hatalom megtartása és a régi kiirtása volt. (Lenin rengetegszer használta ezt a kifejezést.) Hazugság volt a bolsevik puccs is: szó sem volt forradalomról, mindössze egy, a Német Birodalomból kiinduló, túlságosan is jól sikerült, alig fedett akció eredményéről. De ugyanígy hazugság volt a rezsim működtetési elve is, amelyet nem valamiféle tudományos igazságok vagy a nép érdekei mentén szerveztek meg, hanem Ludendorff német császári tábornok háborús gazdálkodásából, a meglehetősen kegyetlen „hadiszocializmusból” merítettek. Ami megvalósult ebből, az a német mintával ellentétben nem a háborút szolgálta, hanem az új, „bolsevik” – vagyis kommunista – állam mindennapi működéséhez tartozott. Egy olyan hatalom alakult tehát ki, amely megvalósította a „permanens forradalom” elméletét, bár ez cseppet sem vált az alávetett milliók javára. Az élcsapat azonban tudta, hogy mi kell a népnek. „Mivel a szovjet állam a munkát maguknak a munkásoknak az érdekében szervezi meg, ezért a munkakényszer semmiképpen sem áll szemben a munkások személyes érdekeivel” – írta Trockij a Pravdában.⁷

⁶ SCHMIDT Mária: *A kommunizmus természete*, 2010. október 7., http://archiv.xxszazadintezet.hu/bemutakozo/bemutakozo/schmidt_maria_a_kommunizm.html.

⁷ Idézi Geoffry SWAIN: *Trotsky*, Pearson–Longman, London, 2006, 125.

Hiába volt az SZKP XX. kongresszusa, a „desztalinizáció”, és a „személyi kultusz” elleni harc, az ugyanitt felszólaló Molotov, Sztálin egyik legjobb harcostársa leszögezte: felesleges „képtelen terveket szőni arra, hogy a kapitalizmust a szocializmus országában erőszakosan visszaállítsák”.⁸ Tézisét fél évvel később a kommunista vezetésű Nagy Imre-kormányt megdöntő és az országot fegyveres harcban megszálló szovjet hadsereg verifikálta. De ugyanígy a prágai tavaszt követő augusztusban is kiderült, hogy nincs külön út, csak a „Szovjetunió vérrel megszentelt dicsőséges útja”. Pedig a csehszlovák elvtársak igazán nem akartak mást, csak emberarcot adni a szocializmusnak – és még azt sem lehetett. Maradt tehát az emberi helyett a Fenevadéhoz hasonló ábrázat. És mégis, a reformokba vetett hit – a középkori alkímisták aranycsinálási kedvéhez hasonlóan – nem lankadt. A Bölcsek Kövének keresése azonban áldozatokat követelt: mondhatnánk úgy, hogy ez a kísérlet 100 év alatt 100 millió emberéletbe került.

Egészen izgalmas és sajtáságos módon a klasszikus kommunizmus második legfontosabb öröksége ez a hit. Az, hogy valahogyan tökéletesíthető a társadalom, és el lehet jutni reformálgatással a közel-utópiáig. Mindez kétségtelenül összefüggésben áll a marxi gyökerekre visszamenő nyelvi-gondolati világ továbbélésével. És hogy miért van szükség az állandó reformálásra? Nos, ez pedig a kommunizmus harmadik nagy örökségével, a *bűntudattal* áll összefüggésben. Aki kizsákmányoló társadalomban él, az maga is bűnös. Bűnös dolog a magántulajdon, hiszen a „tulajdon lopás”; a nyugati ember is bűnös, hiszen az „imperializmus” hasznát húzza a világ többi részével szemben; bűnös minden burzsoá a proletárokkal szemben; és bűnös mindenki, aki nem tesz meg mindent társadalom tökéletesítéséért, és nem harcol tőle akár teljesen távol eső ügyekért. Bár a klasszikus kommunizmus irányítói nem voltak annyira hülyék, hogy a család intézményét teljesen felszámolják, de valójában a család is bűnös dolog: Engels és August Bebel művei, majd Lenin intézkedései megteremtették az alapot, amelyből a mai családellenes elmélet és mozgalom kifejlődhetett.⁹

Jóllehet a klasszikus kommunizmus állami szinten összeroskadt, de a mai napig ható örökséget hagyott maga után.

⁸ Idézi SZEGŐ: *I. m.*

⁹ Lásd HORVÁTH Attila: *A szovjet család- és házassági jog*, Iustum Aequum Salutare 2008/3., 55–63.